

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Εισαγωγή

Ο σεβασμός και η αποτελεσματική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας χωρίς διακρίσεις σχετιζόμενες με την εθνική καταγωγή, τις θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις, το φύλο, την ηλικία, αποτελεί πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας και συνταγματικής αξίας αρχή διέπουσα το κράτος δικαίου. Εντούτοις, μολονότι το Σύνταγμα και το διεθνές συμβατικό δίκαιο διαμορφώνουν ένα προοδευτικό νομοθετικό πλαίσιο προστασίας, ζητήματα αθέμιτων διακρίσεων συχνά εμφανίζονται στην ελληνική κοινωνία. Έτσι, παρά την εμφανή βελτίωση στο νομοθετικό επίπεδο, συχνά παρατηρείται μία απόσταση μεταξύ του νομοθετικού πλαισίου και της εφαρμογής του. Το ζήτημα περιπλέκεται περαιτέρω, δεδομένου του κοινωνικού και ιστορικού υπόβαθρου που συχνά σχετίζεται με παγιωμένες αντιλήψεις που τροφοδοτούν συμπεριφορές διακρίσεων.

Η Ελλάδα, λόγω του υψηλού επιπέδου πολιτιστικής και εθνικής ομοιογένειας που παρουσιάζει, όσον αφορά την εθνική καταγωγή, τη γλώσσα και τη θρησκεία, σταδιακά έχει περιέλθει σε καθεστώς αμηχανίας και μερικής πρόκλησης. Από τη μία πλευρά, οι εθνικές πολιτικές μάλλον αποθαρρύνουν την πολιτισμική διαφοροποίηση και υιοθετούν μία “αναγκαστική ανοχή” έναντι των δικαιωμάτων των μειοτήτων. Από την άλλη, η κοινή γνώμη, σημαντικό μέρος της πολιτικής ηγεσίας και η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, έχουν την πεποίθηση ότι η πρόσφατη ιστορία των Βαλκανίων, σε συνδυασμό με την εύθραυστη γεωπολιτική θέση της Ελλάδας στα Βαλκάνια, αποτελούν σοβαρούς λόγους για την επιβολή περιορισμών στα δικαιώματα των μειοτήτων. Επιπλέον, η αιφνίδια δημογραφική αλλαγή στην πληθυσμιακή ομοιογένεια, η οποία επήλθε μετά το σημαντικό μεταναστευτικό ρεύμα που δέχθηκε και η Ελλάδα τη δεκαετία του 90 από χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης, συνέδεσε την παρουσία 1.000.000 περίπου αλλοδαπών στην ελληνική επικράτεια με την οικονομική κρίση, την αύξηση της ανεργίας και της εγκληματικότητας που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια.

Μολονότι η ελληνική κοινωνία θεωρεί εαυτόν ως μη ρατσιστική και ομοιογενή κοινωνία, συχνά αντιμετωπίζει τον “διαφορετικό”, ως έναν δυνατότερο ή ασθενέστερο εχθρό. Αυτή η αντίληψη, η οποία εν μέρει εξηγείται λόγω της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας και της ιστορίας της, ανακλά την καχυποψία με την οποία οι έλληνες βλέπουν τους γείτονές τους, αλλά και τους “άλλους”. Η αντιμετώπιση αυτή οδηγεί σε στερεότυπα που σχετίζονται κυρίως με την εθνική και θρησκευτική ταυτότητα, καθώς και σε παρανοήσεις ή λανθασμένες αντιλήψεις, οι οποίες συχνά προκαλούν ρατσιστικά ή ξενοφοβικά φαινόμενα και συμπεριφορές που συνιστούν διακρίσεις.

Έτσι, παρά την επικρατούσα στην ελληνική κοινωνία άποψη ότι η Ελλάδα είναι μία μη ρατσιστική και ανεκτική στη διαφορετικότητα κοινωνία, ρατσιστικά φαινόμενα και διακρίσεις υπάρχουν στην ελληνική επικράτεια. Το επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και τα ήθη που σχετίζονται με τα δικαιώματα αυτά στην ελληνική δημόσια ζωή, σαφώς επηρεάζονται από συλλογικές αντιλήψεις και στερεότυπα. Μολονότι δεν είναι εύκολο να εκλείψουν αυτές οι αντιλήψεις από τον δημόσιο πολιτικό διάλογο, είναι σημαντικό να διασφαλισθεί ότι η κρατική εξουσία δεν προάγει ή υποστηρίζει εθνικές, θρησκευτικές ή άλλες διακρίσεις στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Υπό αυτό το πρίσμα, το νομοθετικό πλαίσιο και οι αποτελεσματικοί μηχανισμοί προστασίας μπορούν να προσλάβουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο.

Η παρούσα έκθεση εστιάζει στην παρουσίαση διαφορετικών τύπων διακρίσεων που συνήθως αναφέρονται στην Ελλάδα. Στις επόμενες ενότητες, θα εξετάσουμε ειδικότερα τις διαφορετικές αυτές εκφάνσεις των διακρίσεων με βάση τη φυλή, την εθνική καταγωγή, τη θρησκεία, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, τις ειδικές απαιτήσεις και την ηλικία.

1. Διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής

1.1. Μετανάστευση

Η Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 90 σταδιακά αποτέλεσε πόλο έλξης για τους μετανάστες. Συνεπεία αυτού, περισσότεροι από ένα εκατομμύριο νομίμως ή παρανόμως διαμένοντες αλλοδαποί υπολογίζεται ότι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια. Οι αρμόδιες κυβερνητικές αρχές είχαν επί μακρόν υποβαθμίσει την ανάγκη να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις και να εκσυγχρονίσουν το νομοθετικό καθεστώς της νόμιμης παραμονής των αλλοδαπών στη χώρα. Έτσι, η πλειονότητα των αλλοδαπών παρέμεναν παράνομα στην Ελλάδα και ήταν ευάλωτοι στην εργασιακή εκμετάλλευση και τη διακριτική μεταχείριση. Η νομοθεσία ενεργοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1997 και με τα π.δ. 358/1997 και 359/1997 επετράπη στους παρανόμως διαμένοντες αλλοδαπούς να αιτηθούν τη νομιμοποίησή τους.

Ωστόσο, παρά τις δεδηλωμένες επιδιώξεις και τις προσδοκίες του 1997, μέσω της ανωτέρω διαδικασίας νομιμοποίησης, μόνον ένας περιορισμένος αριθμός μεταναστών κατάφεραν να νομιμοποιηθούν, ενώ η πλειονότητα των παρανόμως διαμενοντών αλλοδαπών δεν κατάφεραν να αποκτήσουν νόμιμο καθεστώς. Ο φόβος της απέλασης, τα προβλήματα επικοινωνίας σε γλώσσα που οι αλλοδαποί κατανοούν δημιούργησαν ένα κλίμα επιφυλακτικότητας και καχυποψίας και συνετέλεσαν τελικά στην περιορισμένη επιτυχία του εγχειρήματος νομιμοποίησης. Περαιτέρω, σοβαρά προβλήματα στην εν λόγω διαδικασία προκάλεσαν η τυπολατρική εμμονή στην εφαρμογή της νομοθεσίας και η έλλειψη οργάνωσης των αρμόδιων για τη διαδικασία διοικητικών αρχών. Οι δυσκολίες στη συγκέντρωση των απαραίτητων δικαιολογητικών, σε συνδυασμό με την αδυναμία της Διοίκησης να διευκολύνει τους αιτούντες κατά την υποβολή των αιτήσεων, εξώθησε τελικά τους ίδιους αλλοδαπούς να εγκαταλείψουν τη διαδικασία νομιμοποίησής τους.

Ο νέος μεταναστευτικός νόμος 2910/01 *“Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στην ελληνική επικράτεια. Κτήση ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση και άλλες διατάξεις”*, τέθηκε σε ισχύ την 2/6/2001. Ο νόμος, σε ένα πρώτο στάδιο, προσδιορίζει νέα διαδικασία νομιμοποίησης για τους μετανάστες που βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια κατά την έναρξη ισχύος του νόμου και προβλέπει τις προϋποθέσεις για την είσοδο και

παραμονή των αλλοδαπών στη χώρα. Σε γενικές γραμμές ο νόμος διαρθρώνει και εκσυγχρονίζει το νομοθετικό καθεστώς της μετανάστευσης στην Ελλάδα, προσδιορίζοντας καλύτερα προσανατολισμένες μεταναστευτικές πρακτικές. Στο κείμενο του νόμου περιλαμβάνεται ειδική διάταξη¹ που αφορά τη μη διάκριση και τον σεβασμό των δικαιωμάτων που περιλαμβάνονται στον νόμο και η οποία είναι σύμφωνη με το περιεχόμενο της κοινοτικής οδηγίας 2000/42/EC του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνικής τους καταγωγής. Περαιτέρω, ειδική διάταξη² απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής ή θρησκείας και αφήνει στην αρμοδιότητα του εισαγγελέα την κίνηση αυτεπάγγελτης ποινικής δίωξης, χωρίς να απαιτείται πλέον το θύμα να έχει υποβάλλει σχετική έγκληση.

Εντούτοις, το γεγονός ότι οι αρμόδιες κρατικές αρχές, μετά από σημαντική καθυστέρηση, υιοθέτησαν πρόσφατα ένα προσαρμοσμένο στις σύγχρονες απαιτήσεις νομοθετικό καθεστώς για την είσοδο και την παραμονή των αλλοδαπών, οδήγησε στην υπάρχουσα κατάσταση όπου η Ελλάδα εξακολουθεί να βρίσκεται στη διαδικασία νομιμοποίησης των αλλοδαπών και δεν έχει ακόμη προχωρήσει στη φάση της κοινωνικής τους ενσωμάτωσης. Υπολογίζεται³ ότι από την πρόσφατη και την προγενέστερη αυτής διαδικασία νομιμοποίησης, περίπου 650.000 μετανάστες έχουν αποκτήσει νόμιμο καθεστώς παραμονής. Έτσι, παρά τις προσδοκίες και πάλι ένας σημαντικός αριθμός αλλοδαπών εξακολουθεί να διαμένει παράνομα στην Ελλάδα, μολονότι δεν υπάρχουν επίσημα και ακριβή σχετικά στοιχεία. Ως αποτέλεσμα, οι μετανάστες εξακολουθούν να είναι ευάλωτοι στην εκμετάλλευση στην αγορά εργασίας και συχνά βρίσκονται σε δυσμενή θέση κατά την άσκηση των δικαιωμάτων τους. Υπάρχουν αναφορές που καταγγέλλουν διακριτικούς ελέγχους και κακομεταχείριση από την πλευρά της αστυνομίας⁴, καθώς και συνοπτικές απελάσεις σημαντικού αριθμού αλβανών μεταναστών⁵, πολλές φορές ανεξάρτητα από το εάν τα άτομα που υποβάλλονται στις διαδικασίες αυτές είναι κάτοχοι ή μη νομιμοποιητικών εγγράφων. Επιπλέον, υπηρεσίες διερμηνείας δεν υπάρχουν και οι διοικητικοί υπάλληλοι αδυνατούν να διεκπεραιώσουν με αρτιότητα τις διαδικασίες, ενώ παράλληλα δεν υπάρχει επαρκές και αποτελεσματικό σύστημα νομικής βοήθειας για δωρεάν παροχή νομικών συμβουλών σε μετανάστες, αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες.

Ένα σημαντικό ποσοστό αντι-μεταναστευτικού αισθήματος απευθύνεται ειδικότερα, μολονότι όχι αποκλειστικά, προς τους αλβανούς μετανάστες που διαμένουν στη χώρα τα τελευταία χρόνια. Το μεταναστευτικό ρεύμα από την Αλβανία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του ενενήντα προκάλεσε εκδηλώσεις εχθρότητας και φόβου στην ελληνική κοινωνία και το κλίμα αυτό συνεισέφερε στη διαμόρφωση προκαταλήψεων, αλλά και στην εκμετάλλευση της ομάδας αυτής των μεταναστών στην αγορά εργασίας. Αυτή η αρνητική συμπεριφορά έναντι των αλβανών τροφοδοτήθηκε περαιτέρω από μία αμφιλεγόμενη εικόνα διάπραξης εγκληματικών πράξεων⁶ από μέλη αυτής της μεταναστευτικής ομάδας του πληθυσμού.

Αυτό το αρνητικό στερεότυπο δίνει τη γενικευμένη εντύπωση ότι όλοι ή οι περισσότεροι αλβανοί είναι εγκληματίες. Η εμμονή σε αυτή την οπτική δεν μπορεί παρά μόνον να ενδυναμώνει τάσεις προς εξώθηση στον οικονομικό και κοινωνικό τους αποκλεισμό. Δεδομένου ωστόσο, ότι αυτή η μεταναστευτική ομάδα είναι βέβαιο ότι θα έχει μόνιμη παρουσία στην Ελλάδα, η παγίωση αυτής της εντύπωσης θα έχει επικίνδυνα αποτελέσματα⁷. Επιπλέον, δημόσιες δηλώσεις πολιτικών και εκπροσώπων φορέων δημόσιας εξουσίας (κυρίως της αστυνομίας) συνεισφέρουν στην αμφιλεγόμενη εικόνα της αλβανικής εγκληματικότητας.

Επίσης, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης φαίνεται να έχουν κυριαρχικό ρόλο στη διαμόρφωση αυτής της εικόνας μέσω συναισθηματικά φορτισμένων ειδήσεων. Ο ρόλος των μέσων σε αυτή τη διαδικασία έχει ιδιαίτερα σημαντική πολιτική σημασία. Μολονότι οι δημοσιογράφοι έχουν επεκτείνει πρόσφατα την κάλυψη των ζητημάτων που σχετίζονται με τη μετανάστευση, η ενημέρωση σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων τους και την «ευπάθειά» τους σε διακρίσεις είναι περιορισμένη. Η ειδησεογραφία εστιάζεται κυρίως σε εγκληματικές πράξεις που διαπράττονται από αλλοδαπούς⁸, συνεισφέροντας έτσι στη διαμόρφωση συλλογικών στερεότυπων και προκαταλήψεων εις βάρος τους. Σε ένα πεδίο όπου οι δημοσιογράφοι και οι εκδότες θα έπρεπε να ανταποκρίνονται στο επαγγελματικό (παρά στο ηθικό) καθήκον να παρουσιάζουν και να αναλύουν τα ζητήματα και τα γεγονότα με αντικειμενικότητα, αποφεύγοντας τη μεροληψία και τις προκαταλήψεις, η πράξη είναι τελείως διαφορετική. Έτσι, παρά την πρόσφατη βελτίωση στον τρόπο παρουσίασης των ζητημάτων που σχετίζονται με τη μετανάστευση, όπου πλέον είναι σπάνιος ο συναισθηματισμός και η αρνητική φόρτιση του παρελθόντος, η βελτίωση αυτή είναι μάλλον αποτέλεσμα αυτο-περιορισμού και αυτο-ρύθμισης ορισμένων επαγγελματιών του κλάδου, χωρίς ωστόσο αυτό να αρκεί ώστε να διασφαλιστεί η διάρκεια και η επεκτατική τάση αυτής της πρακτικής.

1.2. Η μειονότητα της Δυτικής Θράκης

Ορισμένοι έλληνες πολίτες αυτοπροσδιορίζονται ως τούρκοι, πομάκοι, βλάχοι, Ρομά, αρβανίτες (ορθόδοξοι χριστιανοί οι οποίοι μιλούν μία αλβανική διάλεκτο), μακεδόνας ή ολαβομακεδόνας⁹. Οι περισσότεροι από αυτούς έχουν απολύτως ενσωματωθεί στην ελληνική κοινωνία. Εκτός από την επίσημη αναγνωρισμένη μειονότητα της Δυτικής Θράκης, με θρησκευτική αναφορά (μουσουλμανική) και όχι εθνική, οι κρατικές αρχές εμμένουν στην αναγνώριση ατομικού, αλλά όχι συλλογικού δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού αυτών των ομάδων, ως μειονοτικών¹⁰. Στην πραγματικότητα, η συζήτηση περί αυτοπροσδιορισμού θεωρείται ένα νομικό τέχνασμα υποκρυπτόμενων πολιτικών επιδιώξεων ορισμένων κύκλων που σχετίζονται με άλλες χώρες ή συμφέροντα, και αποβλέπουν στην διεκδίκηση επίσημης συλλογικής αναγνώρισης και εκπροσώπησης ποικίλων μειονοτικών ομάδων, απειλώντας έτσι την ελληνική κυριαρχία στην επικράτεια.

Σε αντίθεση με την κυρίαρχουσα αυτή άποψη, τον Ιούλιο του 1999, ο Υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Παπανδρέου σε συνέντευξή του, αναγνώρισε το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Συγκεκριμένα δήλωσε ότι *“Κανένας δεν αμφισβητεί ότι υπάρχουν πολλοί μουσουλμάνοι τουρκικής εθνικής καταγωγής. Φυσικά, οι Συνθήκες αναφέρονται σε μουσουλμάνους. Κατά καιρούς τα μειονοτικά ζητήματα σχετίζονται με εδαφικές διεκδικήσεις. Εάν τα σύνορα δεν αμφισβητούνται, πραγματικά δεν με ενδιαφέρει καθόλου εάν κάποιος αυτοαποκαλείται τούρκος, βούλγαρος ή πομάκος...Ωστόσο, εάν ο όρος τουρκική μειονότητα χρησιμοποιείται προκειμένου να προκαλέσει.....ή σε επιδίωξη την αλλαγή των συνόρων, τότε προφανώς ο όρος δημιουργεί πρόβλημα”*. Ασυνήθιστη για ένα υψηλόβαθμο πολιτικό στέλεχος της κυβέρνησης, η δήλωση αυτή είχε θριαμβευτική προβολή από τα τουρκικά μέσα ενημέρωσης, αντιθέτως προκάλεσε εντονότερες πολιτικές αντιδράσεις στην Ελλάδα, όπως επιβεβαιώνεται από τα σχετικά δημοσιεύματα του τύπου. Όλες αυτές οι αντιδράσεις επιβεβαιώνουν τις δυσκολίες που ανακύπτουν κατά την αλλαγή προσανατολισμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς την κατεύθυνση υιοθέτησης μέτρων που ενισχύουν την πολυπολιτισμική και ανεκτική στην ετερότητα κοινωνία, η οποία οξέβεται τα δικαιώματα όλων των ατόμων που ανήκουν σε ομάδες ή μειονότητες.

Η μειονότητα της Δυτικής Θράκης αποτελείται από τούρκους, πομάκους και ρομά, οι οποίοι έχουν κοινή θρησκεία, το Ισλάμ. Η Συνθήκη της Λοζάννης του 1923, αναγνωρίζει τη μειονότητα της Δυτικής Θράκης, ως θρησκευτική. Για τον λόγο αυτό, η Ελλάδα εμμένει στην αυστηρή εφαρμογή της Συνθήκης και αναγνωρίζει τη μειονότητα, ως μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, αρνούμενη οποιαδήποτε αναφορά στην τουρκική εθνική καταγωγή των μελών της, μολονότι η πλειονότητα των μελών είναι τουρκικής καταγωγής. Ως αποτέλεσμα αυτής της επίσημης πολιτικής, μέλη της μειονότητας συχνά υφίστανται διακρίσεις και δίδονται. Ειδικότερα, μολονότι άτομα τουρκικής καταγωγής μπορούν να αυτοαποκαλούνται τούρκοι, η επίσημη χρήση αυτού του όρου, ως συλλογικός προσδιορισμός, για παράδειγμα σε επωνυμίες ενώσεων προσώπων, απαγορεύεται. Υπάρχουν σχετικές με το θέμα αυτό δικαστικές καταδικές που αφορούν τη χρήση του όρου “τουρκική” στην επωνυμία ενώσεων ή σωματείων.

Η Συνθήκη της Λοζάννης παρέχει στους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης το δικαίωμα να ιδρύουν ιδρύματα κοινωνικών ή φιλανθρωπικών σκοπών και παρέχει στον μουφτή την αρμοδιότητα να εκτελεί θρησκευτικά και δικαστικά καθήκοντα. Ο μουσουλμανικός πληθυσμός διαμένει κυρίως στη Δυτική Θράκη και είναι τουρκικής εθνικής καταγωγής, αλλά υπάρχουν μικρές μουσουλμανικές κοινότητες στη Ρόδο, την Κω και την Αθήνα. Τα περίπου 10.000 μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας στην Αθήνα, δεν διαθέτει τέμενος ή επίσημο διορισμένο από την κυβέρνηση ιερωμένο με αρμοδιότητα να διεκπεραιώνει τις θρησκευτικές λειτουργίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι συχνά μέλη της μειονότητας εξαναγκάζονται να τελούν θρησκευτικές λειτουργίες στη Θράκη, μεταφέροντας εκεί ακόμη και τους θανάτους οικείους τους, προκειμένου να τελεσθεί η σχετική θρησκευτική τελετή. Η κυβέρνηση αποφάσισε πρόσφατα να λάβει μέτρα για την ίδρυση και λειτουργία μουσουλμανικού πολιτιστικού κέντρου και τεμένους στην περιοχή της Αθήνας. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, περίπου 287 τζαμιά λειτουργούν ήδη ελεύθερα στη δυτική Θράκη και ορισμένα άλλα στη Ρόδο και την Κω.

Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση εξακολουθεί να διατηρεί το δικαίωμα να διορίζει τους μουφτήδες (δικαστές σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο και θρησκευτικοί λειτουργοί), υποστηρίζοντας ότι αυτό είναι απαραίτητο, δεδομένου ότι οι μουφτήδες έχουν δικαιοδοτική εξουσία σε αστικές φύσεως ζητήματα (π.χ. γάμος και διαζύγιο, διατροφές, κηδεμονία και χειραφέτηση ανηλίκων, διαδοχή εξ αδιαθέτου κλπ). Τον Δεκέμβριο του 1990, η κυβέρνηση διόρισε δύο μουφτήδες στη Δυτική Θράκη. Οι διορισμοί βασίστηκαν στις εισηγήσεις συμβουλίου μουσουλμάνων επιλεγμένων από την κυβέρνηση. Η διαδικασία προκάλεσε την αντίδραση της μειονότητας. Οι δύο ανεξάρτητοι μουσουλμάνοι βουλευτές στην Ξάνθη και τη Ροδόπη ζήτησαν από την κυβέρνηση να οργανώσει εκλογές για την ανάδειξη του μουφτή. Ορισμένες μάλιστα μουσουλμανικές κοινότητες εξέλεξαν ανεπίσημα μουφτή και το 1998 ένας από τους εκλεγμένους μουφτήδες καταδικάστηκε για αντιποίηση αρχής¹¹. Το 1991 ακόμη ένας εκλεγμένος μουφτής είχε καταδικασθεί για αντιποίηση αρχής και προσέφυγε¹² για τον λόγο αυτό στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το Δεκέμβριο του 1993, το Δικαστήριο έκρινε ότι η καταδίκη προσβάλει τη θρησκευτική ελευθερία και την ελευθερία έκφρασης του προσφεύγοντος, αλλά δεν απεφάνθη στο ζήτημα της νομιμότητας του status του προσφεύγοντος ως μουφτή.

Οι αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος¹³ έχουν μακροπρόθεσμα σημαντικές επιδράσεις στη μουσουλμανική μειονότητα. Όσον αφορά τα δημοτικά σχολεία, η ελληνική κυβέρνηση ανέλαβε πρωτοβουλίες να διαθέσει στους μαθητές που προέρχονται από τη μειονότητα, έναν αριθμό εγχειριδίων για την εκμάθηση της ελληνικής, ως δεύτερης γλώσσας. Επίσης, οι ελληνικές αρχές αποδέχθηκαν πρόσφατα πολλά σχολικά

εγχειρίδια στην τουρκική γλώσσα, απευθυνόμενα σε μουσουλμάνους μαθητές της Θράκης, προωθώντας την άμεση διανομή τους. Όσον αφορά τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ο αριθμός των διαθέσιμων θέσεων στα δύο μειονοτικά σχολεία της Θράκης είναι περιορισμένος και στο παρελθόν συμπληρώνονταν μετά από κλήρωση. Για τον λόγο αυτό αρκετοί μουσουλμάνοι μαθητές πήγαιναν σχολείο στην Τουρκία. Το σύστημα της κλήρωσης δεν ισχύει πια. Στην ανώτατη εκπαίδευση εισήχθη ένα σύστημα ποσοστόσεων για τους φοιτητές που προέρχονται από τη μειονότητα. Σχετικός νόμος του 1999 επιτρέπει στον Υπουργό Εθνικής Παιδείας να επικεντρώσει το ενδιαφέρον στην εισαγωγή των μουσουλμάνων στα Πανεπιστήμια και τα Τεχνολογικά Ιδρύματα. Τα Πανεπιστήμια και τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα υποχρεώνονται έτσι να επιφυλάσσουν ορισμένες θέσεις κάθε χρόνο σε μουσουλμάνους φοιτητές. Σύμφωνα με τον ανωτέρω νόμο, 123 μουσουλμάνοι φοιτητές εισήχθησαν στα Ελληνικά Πανεπιστήμια και Τ.Ε.Ι. κατά το έτος 1999. Επιπλέον, περίπου 1.700 μουσουλμάνοι φοιτητές εισήχθησαν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση μέσω των πανελλαδικών εξετάσεων. Εντούτοις, σε ό,τι αφορά τη μειονοτική εκπαίδευση προτεραιότητα πρέπει να δοθεί στη βελτίωση της παρεχόμενης γνώσης και στην παροχή κινήτρων στους εκπαιδευτικούς, προκειμένου να διαμένουν και να διδάσκουν σε απομονωμένα χωριά.

1.3. Οι σλαβόφωνοι μακεδόνες

Ένας απροσδιόριστος με ακρίβεια αριθμός πολιτών που διαμένουν στην Ελλάδα, ομιλεί μία διάλεκτο μακεδονο-βουλγαρικής προέλευσης. Ορισμένοι από αυτούς δηλώνουν ότι ανήκουν σε διαφορετική εθνική ομάδα και διεκδικούν το δικαίωμα στην αναγνώριση της «μακεδονικής» τους ταυτότητας. Η ελληνική κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει τη σλαβική διάλεκτο ως «μακεδονική» γλώσσα που διαφοροποιείται από τη βουλγαρική. Μέλη της μειονότητας καταγγέλλουν ότι η κυβέρνηση ακολουθεί πολιτική αποθάρρυνσης σε ό,τι αφορά τη χρήση της διαλέκτου αυτής. Από την άλλη πλευρά, η ιδιαίτερη ευαισθησία της κυβέρνησης στο εν λόγω θέμα σχετίζεται με τον φόβο αποσχιστικών τάσεων. Η εμπλοκή στις σχέσεις Ελλάδας και της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας στο ζήτημα του ονόματος, ενδυνάμωσε αυτή την «ευαισθησία» στο θέμα.

Υπάρχουν περιπτώσεις¹⁴, όπου η ελευθερία έκφρασης των μελών αυτής της ομάδας δεν γίνεται σεβαστή. Τον Ιούλιο του 1998, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην υπόθεση Σιδηρόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδας καταδίκασε την Ελλάδα για παραβίαση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι, όταν οι αρμόδιες αρχές αρνήθηκαν την έγκριση καταστατικού ενός σωματείου με δεδηλωμένο σκοπό την προαγωγή του μακεδονικού πολιτισμού. Πρόσφατα, οι κρατικές αρχές έχουν εγκαταλείψει σταδιακά την πολιτική παρενόχλησης στη χρήση της εν λόγω γλώσσας σε τοπικό επίπεδο. Σχετικές καταγγελίες έχουν σαφώς περιοριστεί από το 1998. Ειδικότερα, μετά το 1996 η ελληνική πολιτική στο εν λόγω θέμα άλλαξε σημαντικά, εγκαταλείποντας τους προγενέστερους περιορισμούς της ελευθερίας της έκφρασης.

1.4. Οι Ρομά

Οι Ρομά στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι στον αποκλεισμό και τις διακρίσεις σε κάθε έκφανση της ζωής τους. Επισημώς, υπολογίζεται ότι αριθμούν περίπου 250.000 άτομα. Ανεπίσημως υπολογίζονται πολλοί περισσότεροι. Περίπου οι μισοί από τους έλληνες Ρομά είναι μόνιμα εγκατεστημένοι στην περιοχή της Αθήνας και οι υπόλοιποι μετακινούμενοι. Ωστόσο, οι μετακινούμενοι Ρομά σταδιακά

μειώνονται, καθώς οι οικογένειες Ρομά εγκαθίστανται σε καταυλισμούς σε προάστια των μεγάλων πόλεων. Όσον αφορά τη θρησκεία, ενώ οι περισσότεροι Ρομά που διαμένουν στη δυτική Θράκη είναι μουσουλμάνοι, οι υπόλοιποι στην πλειονότητά τους είναι χριστιανοί ορθόδοξοι.

Οι Ρομά που διαμένουν σε καταυλισμούς συχνά αντιμετωπίζουν εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες διαβίωσης.¹⁵ Τα τελευταία χρόνια μάλιστα, ορισμένες δημοτικές αρχές έχουν επιδώσει τη βίαιη αποβολή κοινοτήτων Ρομά από καταυλισμούς, όπου οι Ρομά διαμένουν για πολλά χρόνια, χωρίς να προνοούν παράλληλα για τη μετεγκατάστασή τους. Αυτό έχει ως συνέπεια οι εν λόγω Ρομά να αποβάλλονται συνεχώς από κάθε νέο μέρος όπου επιχειρούν να εγκατασταθούν. Οι αποβολές αυτές μερικές φορές συνοδεύονται, προφανώς με την ανοχή της αστυνομίας, από την καταστροφή των παραπηγμάτων και των καταλυμάτων τους και από απειλές και ταπεινωτική μεταχείριση των ρομά από τις τοπικές αρχές και τους εκπροσώπους τους.

Οι Ρομά επίσης αποκλείονται από στοιχειώδη δικαιώματα και αγαθά που σχετίζονται με την αστική κατάσταση. Η συμμετοχή τους στην κοινωνική ασφάλιση είναι σχεδόν ανύπαρκτη και η πλειονότητα των ρομά που διαμένουν σε καταυλισμούς δεν είναι ασφαλισμένοι σε δημόσιο φορέα κοινωνικής ασφάλισης, δεδομένου ότι δεν ενδιαφέρονται να υποβληθούν στις απαιτούμενες διαδικασίες. Όπως άλλωστε όλοι οι άποροι έλληνες πολίτες, οι άποροι ρομά δικαιούνται δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Εντούτοις, οι περισσότεροι από αυτούς δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους. Επιπλέον, δυσκολίες δημιουργεί η άρνηση ορισμένων Δήμων να εγγράψουν τους ρομά στα δημοτολόγια του Δήμου τους, όταν, μετακινούμενοι, αλλάζουν τόπο κατοικίας.

Επιπλέον, αυτή η ομάδα πληθυσμού αντιμετωπίζει διακρίσεις σε διάφορους τομείς της δημόσιας και κοινωνικής ζωής. Συχνά τα μέλη της αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ανεύρεση οικείας προς μίσθωση και διακριτική μεταχείριση, βία και κατάχρηση εξουσίας από την πλευρά της αστυνομίας. Επιπλέον, η αδυναμία πρόσβασης στην εκπαίδευση και συνεχούς παρακολούθησης των μαθημάτων, συνεισφέρουν στον αναλφαβητισμό και το χαμηλό επίπεδο μόρφωσης του πληθυσμού που διαμένει σε καταυλισμούς.

Υπάρχει αυξημένη ευαισθητοποίηση στις ελληνικές αρχές σε ό, τι αφορά την ανάγκη βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης των ρομά. Το 1999 το Υπουργείο Εσωτερικών ολοκλήρωσε μελέτη σχετικά με τις ανάγκες στέγασης των ρομά και τον Μάρτιο του 2000 συστάθηκε διυπουργική επιτροπή για να συντονίσει τη κυβερνητική δράση για τους Ρομά. Το επιχειρησιακό σχέδιο δράσης δρομολογήθηκε προκειμένου να απομακρυνθούν τα εμπόδια στην κοινωνική ενσωμάτωση των ρομά και να βελτιωθεί η συμπεριφορά του υπόλοιπου πληθυσμού έναντι των μελών αυτής της ομάδας. Το σχέδιο αυτό παρέχει το γενικό πλαίσιο υιοθέτησης συγκεκριμένων προγραμμάτων, κυρίως για τις τοπικές αρχές περιοχών όπου διαμένουν κοινότητες ρομά, αφορά τη στέγαση την εκπαίδευση, την υγεία, την απασχόληση, τον πολιτισμό και τον αθλητισμό, καθώς και εκπαιδευτικά σεμινάρια για δημοσίους υπαλλήλους, αστυνομικούς και δασκάλους, προκειμένου να αυξηθεί η ευαισθητοποίηση στα ειδικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ρομά. Το σχέδιο αυτό χρηματοδοτείται από το Υπουργείο Εσωτερικών και άλλα αρμόδια Υπουργεία και η διυπουργική Επιτροπή έχει την αρμοδιότητα της επίβλεψης και του συντονισμού για την εφαρμογή του.

Εντούτοις, η ελληνική πολιτική για τους Ρομά απέτυχε να πραγματοποιήσει το σύνολο των στόχων της. Η φτώχεια, ο αναλφαβητισμός και η κοινωνική προκατάληψη εξακολουθεί να μαστίζει μεγάλο μέρος του πληθυσμού των ρομά. Οι περισσότεροι από αυτούς διαμένουν σε καταυλισμούς υπό άθλιες συνθήκες και οι

αποβολές ή οι απειλές αποβολών από τα παραπήγματα τους δεν έχουν μειωθεί. Τον Ιούνιο του 2000 το Δημοτικό Συμβούλιο της Νέας Κίου στην Πελοπόννησο, εξέδωσε απόφαση αποβολής 300 ρομά που διέμεναν στα όρια του Δήμου, υποστηρίζοντας ότι οι ρομά συντελούν στην αυξημένη εγκληματική δράση στην περιοχή, δηλώνοντας ότι η παρουσία των ρομά είναι ανεπιθύμητη και ζητώντας από την αστυνομία να λάβει μέτρα προκειμένου οι ρομά να αποβληθούν από την περιοχή εντός 48 ωρών. Η απόφαση αυτή του Δημοτικού Συμβουλίου προκάλεσε ένταση στον ντόπιο πληθυσμό και τελικώς η κατάσταση επανήλθε σε ηρεμία μετά και την παρέμβαση του Συνήγορου του Πολίτη,¹⁶ χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι η κατάσταση δεν μπορεί πολύ εύκολα να ξεφύγει και πάλι εκτός ελέγχου. Τον Ιούλιο του 2000, δημοτική μπουλντόζα συνοδευόμενη από αξιωματικό της αστυνομίας, κατεδάφισε σημαντικό αριθμό σκηνών ρομά στον Δήμο Ασπροπύργου. Ο Συνήγορος του Πολίτη απευθύνθηκε στον Δήμο, αμφισβητώντας τη νομιμότητα της διοικητικής διαδικασίας αποβολής, αλλά η παρέμβασή του αγνοήθηκε από τη δημοτική αρχή.

Είναι γεγονός ότι η εφαρμογή του επιχειρησιακού σχεδίου για την ενσωμάτωση και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των ρομά δέχεται αντιστάσεις, κυρίως σε τοπικό επίπεδο. Σημαντικός αριθμός Δήμων ή κοινοτήτων της χώρας φαίνεται απρόθυμοι να δεχθεί τα μέλη αυτής της ομάδας ιούτμα στις τοπικές κοινωνίες. Οι εκλεγμένοι τοπικοί άρχοντες είναι επίσης απρόθυμοι να αναλάβουν πρωτοβουλίες σχετικές με την κατάσταση των ρομά στην περιοχή τους. Μολονότι το επιχειρησιακό σχέδιο για τους ρομά δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς υποστήριξη από τα θεσμικά όργανα των τοπικών κοινωνιών, την πρωταρχική ευθύνη για την εφαρμογή του σχεδίου φέρει η ελληνική Πολιτεία. Από αυτή την άποψη, οι ελληνικές αρχές πρέπει να πολλαπλασιάσουν τις προσπάθειές τους και να διασφαλίσουν αποτελεσματικά την ολοκλήρωση του προγράμματος.

2. Διακρίσεις στη θρησκευτική ελευθερία

Η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού είναι η επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα και έχει σημαντική πολιτική και οικονομική επιρροή. Η απόφαση¹⁷ της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, σχετικά με τη μη αναγραφή του θρησκευόμενου στα δελτία αστυνομικής ταυτότητας των πολιτών, προκάλεσε την εντονότατη αντίδραση της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος και η ηγεσία της Εκκλησίας οργάνωσαν θρησκευτικά συλλαλητήρια στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα, προσελκύνοντας 100.000 περίπου υποστηρικτές. Ο ίδιος ο αρχιεπίσκοπος είχε επίμονα επικρίνει την κυβέρνηση και ξεκίνησε διαδικασία συλλογής υπογραφών από τους πιστούς προκειμένου να επιτραπεί η προαιρετική αναγραφή του θρησκευόμενου στις ταυτότητες. Η Αρχή είχε για το εν λόγω θέμα αποφανθεί, ότι η αναγραφή του θρησκευόμενου αποτελεί ευαίσθητο προσωπικό δεδομένο, η δε προαιρετική αναγραφή θα μπορούσε να οδηγήσει ευθέως ή κεκαλυμμένα σε διακρίσεις εις βάρος των μη ορθοδόξων. Παρά τις έντονες αντιδράσεις ωστόσο, η μη αναγραφή του θρησκευόμενου αποτέλεσε σαφή πολιτική επιλογή και βούληση της κυβέρνησης.

Περαιτέρω, μολονότι το άρθρο 13 του Συντάγματος κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία, άλλες μη ορθόδοξες αλλά χριστιανικές θρησκευτικές ομάδες (Ρωμαιοκαθολικοί, προτεστάντες, μάρτυρες του Ιεχωβά) αντιμετωπίζουν διοικητικές δυσχέρειες και περιορισμούς κατά την άσκηση της θρησκευτικής λατρείας και τα μέλη τους συχνά υπόκεινται διακρίσεις ή μη ανεκτική συμπεριφορά. Τα σημαντικότερα προβλήματα συνδέονται με τη χορήγηση αδειών για την κατασκευή ή την αξιοποίηση χώρων ως τόπων λατρείας. Στο

πεδίο αυτό η παρελκυστική τακτική των τοπικών αρχών είναι καθοριστική. Επίσης, ορισμένοι πιστοί των θρησκευτικών αυτών ομάδων έχουν συλληφθεί και καταδικασθεί για προσηλυτισμό. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει καταδικάσει επανειλημμένα την Ελλάδα για παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας σε υποθέσεις σχετιζόμενες με τα εν λόγω θέματα¹⁸. Μολονότι η κατάσταση φαίνεται να βελτιώνεται τα τελευταία χρόνια, για παράδειγμα σε ό,τι αφορά καταδίκες για προσηλυτισμό ή για ανυπακοή των αντιρρησιών συνειδησης, περαιτέρω προσπάθειες χρειάζεται να καταβληθούν για την πραγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας μειονοτικών θρησκευτικών ομάδων και την προαγωγή κλίματος ανοχής στη διαφορετικότητα.

Η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, καθώς και η Εβραϊκή και Μουσουλμανική θρησκεία αποτελούν σύμφωνα με τον νόμο, “νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου”. Οι άλλες θρησκείες θεωρούνται “νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου”. Στην πράξη αυτή η νομική διάκριση δημιουργεί επιπλέον διοικητικές δυσχέρειες σε μη ορθόδοξες θρησκευτικές ενώσεις ή δόγματα. Για παράδειγμα, άλλες θρησκείες δεν μπορούν ως θρησκευτικές ενώσεις να έχουν περιουσία. Η περιουσία πρέπει σύμφωνα με τον νόμο, να ανήκει σε συγκεκριμένους τύπους νομικών ενώσεων παρά στην ίδια την Εκκλησία. Η κυβέρνηση ψήφισε νόμο τον Ιούλιο του 1999 που επέκτεινε τη νομική αναγνώριση της Καθολικής Εκκλησίας και άλλων θρησκευτικών ενώσεων που ιδρύθηκαν πριν το 1946.

Η ελληνική νομοθεσία του 1936 προβλέπει ότι οι αναγνωρισμένες ή γνωστές θρησκείες μπορούν να αποκτήσουν χώρους λατρείας μετά από άδεια που χορηγεί το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Σύμφωνα με αυτές τις προβλέψεις το Υπουργείο μπορεί να λαμβάνει υπόψη τη γνώμη του τοπικού ορθόδοξου Μητροπολίτη. Στην πράξη, οι αρμόδιοι για τη χορήγηση των αδειών δεν λαμβάνουν πλέον υπόψη τη γνώμη των τοπικών ορθόδοξων εκκλησιαστικών αρχών. Αρκετές διατάξεις αυτής της απαρχαιωμένης νομοθεσίας δεν εφαρμόζονται, αλλά οι τοπικές αστυνομικές αρχές διατηρούν τη δυνατότητα να παραπέμψουν στο δικαστήριο μειονοτικές θρησκείες, όπως συνέβη στην περίπτωση των 16 Εκκλησιών στη Θεσσαλονίκη, όπου μολονότι παραπέμφθηκαν για μη νόμιμη λειτουργία τόπου λατρείας, αθώωθηκαν δικαστικά. Έτσι, όλες αυτές οι ανεφάρμοστες διατάξεις που ρυθμίζουν τον τρόπο λειτουργίας των τόπων λατρείας πρέπει να καταργηθούν. Πρόσφατα, οι σαιεντολόγοι της Ελλάδας ζήτησαν την αναγνώριση του δόγματός τους ως “γνωστής θρησκείας”. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας απέρριψε την αίτηση. Τελικά, οι ενδιαφερόμενοι ίδρυσαν μη κερδοσκοπικό σωματείο με φιλοσοφική ενασχόληση, προκειμένου να ασκούν τη θρησκευτική τους λατρεία.

Η θρησκεία των μαρτύρων του Ιεχωβά έχει αναγνωρισθεί ως γνωστή θρησκεία, ωστόσο οι πιστοί του δόγματος εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν, κυρίως κατά την ταφή των πιστών τους, τη στράτευση τους και τη χορήγηση αδειών για την κατασκευή εκκλησιαστικών χώρων. Μέχρι σχετικά πρόσφατα, οι μάρτυρες του Ιεχωβά δεν εξαιρούνταν από την εκπλήρωση θητείας στις ένοπλες δυνάμεις και καταδικάζονταν για ανυπακοή. Ο νόμος 2510/1997 αναγνώρισε για πρώτη φορά τη δυνατότητα εκπλήρωσης εναλλακτικής θητείας για τους αντιρρησίες συνειδησης και βεβαίως εξαιρεί τον κληρο από την υποχρεωτική στράτευση. Ο νόμος προβλέπει ότι οι αντιρρησίες συνειδησης μπορούν να απασχολούνται σε κοινωφελείς υπηρεσίες εκπληρώνοντας θητεία 36 μηνών. Οι ενώσεις αντιρρησιών συνειδησης χαρακτήρισαν τον νόμο ως ένα πρώτο καλό βήμα, αλλά επέκριναν έντονα την αρχικώς προβλεπόμενη μεγάλη διάρκεια της υπηρεσίας, η οποία ήταν ακριβώς διπλάσια από την ένοπλη θητεία. Εκτός από τους θρησκευτικούς αντιρρησίες, άλλοι ιδεολογικοί αντιρρησίες εξακολουθούν να αρνούνται την υποβολή αίτησης στο υπάρχον καθεστώς εναλλακτικής υπηρεσίας.

Περαιτέρω, αναφέρεται ότι η αστυνομία είχε προβεί σε συλλήψεις μορμών και μαρτύρων του Ιεχωβά, μετά από καταγγελίες για προσηλυτισμό. Οι συλληφθέντες κρατήθηκαν για μερικές ώρες στο Αστυνομικό Τμήμα και αφέθηκαν ελεύθεροι χωρίς να τους απαγγελθούν κατηγορίες. Ορισμένοι ανέφεραν ότι δεν τους επιτράπη να τηλεφωνήσουν σε δικηγόρο και ότι δέχθηκαν φραστική επίθεση από αστυνομικούς για τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Η Ελλάδα έχει καταδικασθεί για παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για καταδικές μαρτύρων του Ιεχωβά για προσηλυτισμό. Το 1998 το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καταδίκασε την Ελλάδα για παραβίαση του άρθρου 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, για τις καταδικές για προσηλυτισμό και σε προτεστάντες.

Επιπλέον, στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση η παρακολούθηση του μαθήματος των θρησκευτικών είναι υποχρεωτική για τους ορθόδοξους μαθητές. Οι μη-ορθόδοξοι μαθητές εξαιρούνται από αυτή την υποχρέωση. Εντούτοις, στο παρελθόν αναφέρθηκαν περιπτώσεις διακρίσεων εις βάρος μαρτύρων του Ιεχωβά, κατά την παρακολούθηση των μαθημάτων ή τη συμμετοχή τους σε εθνικές ή θρησκευτικές γιορτές. Μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας στην Αθήνα ασκούν πίεση για διδασκαλία της ισλαμικής θρησκείας στα παιδιά τους. Κατά τον χρόνο διδασκαλίας των θρησκευτικών στα σχολεία, δεν παρέχεται εξάλλου εναλλακτική διδασκαλία άλλου μαθήματος. Έτσι, η μουσουλμανική κοινότητα διαμαρτύρεται διότι τα παιδιά τους ουσιαστικά εξαναγκάζονται να παρακολουθούν τα θρησκευτικά, χωρίς να αποτελεί πραγματικά επιλογή τους.

3. Διακρίσεις στο πεδίο του σεξουαλικού προσανατολισμού

Η Ελλάδα αντιδρά μάλλον αρνητικά όσον αφορά τους ομοφυλοφιλικούς προσανατολισμούς. Μολονότι η ομοφυλοφιλία η ετεροφυλία και η αμφι-φιλία αποτελούν σεξουαλικούς προσανατολισμούς που σχετίζονται με το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, ιδίως οι ομοφυλοφιλικές ερωτικές επιλογές δεν γίνονται σεβαστές στην πράξη. Η ελληνική κοινωνία θεωρεί την ομοφυλοφιλία ως “μη φυσιολογική” συμπεριφορά που μοιάζει με ασθένεια αντίστοιχη με εκείνη των τοξικομανών, ή τελικώς μία αμαρτωλή πράξη. Παρά την όποια πρόοδο έχει συντελεσθεί τα τελευταία χρόνια, αυτή η αρνητική αντίληψη εξακολουθεί να κυριαρχεί και ανταποκρίνεται σε ένα παραδοσιακό στερεότυπο, το οποίο οδηγεί σε ομο-φοβία και έλλειψη ανεκτικότητας.

Είναι ενθαρρυντικό το γεγονός ότι σε πρόσφατη έρευνα που διενεργήθηκε ποσοστό 68,7% των ερωτηθέντων, ηλικίας 18-24, φαίνεται να αποδέχεται χωρίς πρόβλημα τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις. Ωστόσο, οι ερωτηθέντες επισημαίνουν ότι δεν θα ψήφισαν ως βουλευτή έναν ομοφυλόφιλο και δεν θα τους άρεσε το ενδεχόμενο να εκλεγεί πρωθυπουργός ή Πρόεδρος της ελληνικής Δημοκρατίας ένας ομοφυλόφιλος¹⁹. Η ελληνική ομοφυλοφιλική κοινότητα καταγγέλλει διακρίσεις, οι οποίες λαμβάνουν χώρα τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα και αφορούν κυρίως την εργασία την ελευθερία έκφρασης και γενικότερα το σεβασμό της αρχής της ίσης μεταχείρισης σε πολλούς τομείς της καθημερινής τους ζωής. Είναι ενδεικτικό ότι σχετική με την αιμοδοσία οδηγία του Γενικού Νοσοκομείου της Θεσσαλονίκης, απαγορεύει την αιμοδοσία σε άτομα που είχαν έστω και μία ομοφυλοφιλική σχέση σε διάστημα ενός χρόνου πριν από την ημερομηνία αιμοδοσίας. Άλλη οδηγία που αφορά την απασχόληση στα καζίνο της Θεσσαλονίκης και της Σύρου, απαιτεί από τους υποψηφίους εξέταση AIDS και HIV, μολονότι σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, κανένας δεν μπορεί να υποβληθεί σε αυτές τις εξετάσεις ενάντια στη θέλησή του.

Είναι επίσης ενδεικτικό ότι οι Έλληνες δηλώνουν εύκολα της ανοχή τους στην ομοφυλοφιλία, αλλά μάλλον αντιδρούν με αμηχανία όταν ακούν και επιδεικνύουν ιδιαίτερη δυσκολία να αποδεχθούν ότι ένα μέλος της οικογένειά τους είναι ομοφυλόφιλος. Επιπλέον, ο χαρακτηρισμός “λεοβία” και άλλοι σχετικοί χαρακτηρισμοί για την ανδρική ομοφυλοφιλία χρησιμοποιούνται ως υβριστικοί χαρακτηρισμοί περισσότερο, παρά ως χαρακτηρισμοί προσδιορισμού των ερωτικών επιλογών των ατόμων στους οποίους απευθύνεται. Ωστόσο, κάποιοι οι οποίοι τυχαίνει να γνωρίζουν ομοφυλόφιλους διαφοροποιούν τους ομοφυλόφιλους φίλους τους από τους “άλλους”. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι το αρνητικό στερεότυπο για τους ομοφυλόφιλους εξακολουθεί να λειτουργεί για τους Έλληνες και οι ομοφυλόφιλοι που συμβαίνει να γνωρίζουν, είναι απλώς η εξάρτηση από τον κανόνα που προσδιορίζεται από το κλασικό στερεότυπο.

Στο παρελθόν, η ομοφυλοφιλία σχετιζόταν με εγκληματικές συμπεριφορές και οι ομοφυλόφιλοι θεωρούνταν ως άτομα με ψυχικά προβλήματα, τα οποία μπορούν εύκολα να διαπράξουν εγκλήματα λόγω της προδιάθεσής τους για υιοθέτηση “μη φυσιολογικών” συμπεριφορών. Αυτό το στερεότυπο εξακολουθεί να λειτουργεί στη λογική της αστυνομίας και ειδικότερα κατά τη διενέργεια αστυνομικών ελέγχων²⁰. Γάλλος φοιτητής στην Ελλάδα προσέφυγε στον Συνήγορο του Πολίτη²¹ για να διαμαρτυρηθεί για καταχρηστικό αστυνομικό έλεγχο και σύλληψη σε κεντρική πλατεία της Αθήνας, με το αιτιολογικό ότι περνούσε στις 8μμ από σημείο της πλατείας όπου οι ομοφυλόφιλοι αναζητούν ερωτικούς συντρόφους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ποινικός Κώδικας, όπως ισχύει, παρέχει το έρεισμα για καταδίκες και διακρίσεις εις βάρος των αρρένων ομοφυλόφιλων, προβλέποντας στο άρθρο 347 ότι η ασέλγεια μεταξύ αρρένων τιμωρείται, εφόσον τελείται από κερδοσκοπία ή ως επάγγελμα. Σχετική διάταξη για τις γυναίκες ομοφυλόφιλες δεν υπάρχει και βεβαίως αυτό ανακλά το βαθμό της κοινωνικής αποδοκμασίας που σχετίζεται με την ανδρική ομοφυλοφιλία, η οποία θεωρείται μάλιστα «κτηνώδης» πράξη.

Αρνητικές ή λανθασμένες αντιλήψεις σχετικά με την ομοφυλοφιλία τροφοδοτούνται και από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, δημόσιες δηλώσεις και σχόλια, εχθρικά προς τη διαφοροποίηση, σε ό,τι παγίως θεωρείται «φυσιολογικό». Η ανακοίνωση γνωστού δημοσιογράφου τον Φεβρουάριο του 2000, λίγο πριν τις βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα ότι αμέσως μετά τη διενέργεια των εκλογών θα αποκαλύψει τις ομοφυλοφιλικές προτιμήσεις μέλους του Κοινοβουλίου, οδήγησε στην παραίτηση του θιγόμενου προσώπου²². Το πολιτικό κόμμα στο οποίο ανήκε ο εν λόγω πολιτικός αντέδρασε μάλλον με ανακούφιση. Επιπλέον, ορισμένοι πολιτικοί από τα δύο μεγάλα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα άρχισαν να αλληλοκατηγορούνται για τους ομοφυλόφιλους πολιτικούς που περιλαμβάνονται στις δυνάμεις τους.

Αποτυπώνοντας αυτή την αρνητική συμπεριφορά της ελληνικής κοινωνίας, η ελληνική νομοθεσία δεν παρέχει τη δυνατότητα σε ζευγάρια ίδιου φύλου να προσδώσουν στη συμβίωσή τους νομικό καθεστώς αντίστοιχο με το προβλεπόμενο για τον έγγαμη συμβίωση ετερόφυλων ζευγαριών. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία αντιδρά θανατά²³ στο ενδεχόμενο αυτής της νομικής αναγνώρισης, τονίζοντας τις παραδοσιακές αξίες που διέπουν το ρόλο της ελληνικής οικογένειας και την ανάγκη αντίδρασης στην εισαγωγή ξενόφερτων προτύπων. Εντούτοις, είναι εντυπωσιακό ότι οι transsexual δεν αντιμετωπίζουν καμία δυσκολία κατά τη διοικητική διαδικασία αλλαγής της ταυτότητας και του ονόματός τους, στην περίπτωση αλλαγής φύλου.

Λόγω της γενικευμένης κοινωνικής αποδοκίμασας, των διακρίσεων και του αποκλεισμού που αντιμετωπίζουν οι ομοφυλόφιλοι σε πολλούς τομείς της ζωής τους, οι περισσότεροι προτιμούν να κρύψουν τις προσωπικές τους επιλογές από το κοινωνικό, το εργασιακό, ακόμη και το οικογενειακό περιβάλλον, παραμένοντας στη σιωπή. Παρά την όποια βελτίωση τα τελευταία χρόνια, η οποία οφείλεται στην εικόνα που παρουσιάζεται από ομοφυλοφιλικά σωματεία και από μεμονωμένες προσωπικότητες που δεν φοβούνται να αποκαλύψουν δημόσια την σεξουαλική τους ταυτότητα, προκειμένου να χτυπήσουν το αρνητικό στερεότυπο του γελοιοποιημένου μη φυσιολογικού και επικίνδунου ομοφυλόφιλου, η ομοφυλοφιλία εξακολουθεί να θεωρείται ταμπού και οι ομοφυλόφιλοι να παραμένουν στο περιθώριο. Ως αποτέλεσμα, η ομοφυλοφιλία σχετίζεται τελικά με μία αναγκαστική ανοχή στην ιδιαιτερότητα, παρά με την αναγνώριση μίας ελευθερίας στον σεξουαλικό προσανατολισμό.

4. Διακρίσεις ατόμων με ειδικές απαιτήσεις

Κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20ου αιώνα τα άτομα με ειδικές απαιτήσεις ζούσαν στη σκιά της κοινωνίας²⁴. Οι ελληνικές αρμόδιες αρχές δεν είχαν λάβει μέτρα για την προστασία αυτών των προσώπων. Έτσι, οι άνθρωποι αυτοί παρέμεναν στην απομόνωση και οι οικογένειές τους στην ενοχή. Μόνον ορισμένα φιλανθρωπικά ιδρύματα και ιδιωτικές ενώσεις είχαν αναπτύξει πρωτοβουλίες στο τομέα αυτόν, προκειμένου να παρέχουν προστασία, εκπαίδευση και ιατρική φροντίδα σε άτομα με φυσικές, κατά βάση, αναπηρίες. Τα ιδρύματα αυτά φιλοξενούσαν τα άτομα αυτά παρέχοντας στέγη και ειδική φροντίδα σε ειδικές για τον σκοπό αυτό εγκαταστάσεις. Ωστόσο, μόνο τα άτομα με φυσικές αναπηρίες μπορούσαν να κάνουν χρήση των υπηρεσιών αυτών και όχι εκείνα με διανοητικές διαταραχές. Έτσι, τα άτομα με διανοητικές διαταραχές βίωναν την απόλυτη απομόνωση, χωρίς καμία ειδική φροντίδα, υπό συνθήκες μάλιστα όπου η προκατάληψη και ο κοινωνικός ρατσισμός κυριαρχούσαν.

Σε γενικές γραμμές, η μεταχείριση των ατόμων με ειδικές απαιτήσεις μέχρι το 1974, στηριζόταν στην αναγκαιότητα παροχής εξειδικευμένης φροντίδας σε ειδικευμένα ιδρύματα, αλλά απομονωμένα από την υπόλοιπη κοινωνία. Παρά τις ραγδαίες εξελίξεις στην ιατρική, αλλά και στην εμπειρική πρακτική άλλων κρατών, που επικεντρώνονταν πλέον στην αποτελεσματική κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων αυτών, η αλλαγή του πολιτικού προσανατολισμού στο θέμα αυτό δεν αποτέλεσε προτεραιότητα των κυβερνήσεων. Έτσι, φαίνεται ότι ήταν προτιμότερο να παραμένει κρυμμένη σε ιδρύματα αυτή η οδυνηρή κατάσταση, παρά να αντιμετωπισθεί με συγκεκριμένα μέτρα.

Υπό αυτό το πρίσμα, η Ελλάδα ξεκίνησε με σημαντική καθυστέρηση τις προσπάθειες να αναπτύξει αποτελεσματική πολιτική στο θέμα και να εναρμονίσει το επίπεδο της παρεχόμενης προστασίας στις εξελίξεις άλλων χωρών. Ωστόσο, δεν μπορούν να αγνοηθούν και οι ευθύνες της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας, η οποία και σήμερα εξακολουθεί να αντιδρά αμήχανα ακόμη και στη θέα ενός ατόμου με ειδικές απαιτήσεις. Περαιτέρω, είναι εντυπωσιακό ότι τα μέλη των οικογενειών αυτών των ατόμων, δεν μπορούν να αποδεχτούν την ιδιαιτερότητα των παιδιών τους, αναπτύσσοντας αισθήματα ενοχής και ντροπής. Ειδικές έρευνες στο ζήτημα αυτό δείχνουν, για παράδειγμα, ότι οι γονείς των παιδιών με σύνδρομο down είναι μάλλον αμήχανοι ακόμη και να συζητήσουν το γεγονός και συχνά απορρίπτουν το παιδί τους και προσπαθούν να αποκρύψουν την ύπαρξή του. Το γεγονός αυτό οδηγεί στην απομόνωση του παιδιού και στην επαύξηση των δυσχερειών που

σχετίζονται με τη βελτίωση της κατάστασής του. Η ενδυνάμωση των σχέσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας, το αίσθημα ασφάλειας και αποδοχής, σε συνδυασμό με την κατάλληλη εκπαίδευση, αποτελούν παράγοντες, οι οποίοι μπορούν να έχουν εντυπωσιακά αποτελέσματα στην πρόοδο του παιδιού.

Βεβαίως, συγκριτικά με το παρελθόν, παρατηρείται πλέον σημαντική βελτίωση²⁵ στην κατάσταση και την μεταχείριση των ατόμων με ειδικές ανάγκες, μολοντί χρειάζεται ακόμη να γίνουν βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Συγκεκριμένα μέτρα έχουν ληφθεί προκειμένου να διευκολυνθεί η πρόσβαση στα δημόσια μέσα μεταφοράς και τις δημόσιες υπηρεσίες και παράλληλα, ειδικά σχολεία υποδέχονται και εξειδικευμένα προγράμματα εφαρμόζονται σε παιδιά με ειδικές απαιτήσεις. Επιπλέον, έχουν θεομοθετηθεί αθλητικές δραστηριότητες για άτομα με ειδικές απαιτήσεις και έχουν ληφθεί συγκεκριμένα μέτρα για την βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης των ατόμων αυτών στην αγορά εργασίας και την απασχόληση, γενικότερα. Εντούτοις, όλα αυτά τα θετικά μέτρα θα αποδειχθούν αλυσίτηλη, εάν δεν είναι συστηματικά και δεν συνδυαστούν με την πρόθεση ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης για τις ανάγκες αυτής της ομάδας πληθυσμού, προκειμένου να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά οι υπάρχουσες προκαταλήψεις και η άγνοια.

5. Διακρίσεις λόγω ηλικίας

Σύμφωνα με πρόσφατες στατιστικές έρευνες²⁶ για το δημογραφικό ζήτημα, η σταθερή αύξηση της μακροζωίας - οφειλόμενη σε έναν συνδυασμό κοινωνικών, περιβαλλοντικών, γενετικών, βιολογικών και ιατρικών παραγόντων- και η σταθερή μείωση των γεννήσεων οδηγεί σε προοδευτική γήρανση του πληθυσμού της Ευρώπης. Αντίστοιχα, ο μέσος όρος ηλικίας του ελληνικού πληθυσμού έχει εντυπωσιακά ανέλθει κατά τη διάρκεια του αιώνα, ενώ η υπογεννητικότητα σταθερά αυξάνει. Φυσικά, αυτή η κατάσταση δεν πρέπει να συνδέει τα άτομα τρίτης ηλικίας με προβλήματα από τα οποία συνάγονται λανθασμένα συμπεράσματα. Αντιθέτως, είναι σημαντικό να δοθούν ευκαιρίες σε άτομα τρίτης ηλικίας, προκειμένου να παραμένουν ενσωματωμένοι στην κοινωνία και να συμμετέχουν ενεργά σε αυτήν.

Έτσι, κάθε άτομο πρέπει να έχει τον ρόλο του σε μία αρμονικά αναπτυσσόμενη κοινωνία, ανάλογο με τα ειδικά χαρακτηριστικά και τις ικανότητές του. Εντούτοις, τα άτομα τρίτης ηλικίας συχνά νιώθουν ότι υπόκεινται διακρίσεις στον κοινωνικό και οικονομικό τομέα. Το βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν σχετίζεται με την ανεπάρκεια των υπηρεσιών υγείας, κυρίως σε απομονωμένες περιοχές, τις χαμηλές συντάξεις και στη δυσκολία ανεύρεσης ή διατήρησης εργασίας. Συνεπεία αυτού τα άτομα αυτά δεν μπορούν να διατηρήσουν ένα αξιοπρεπές επίπεδο ζωής, διασφαλίζοντας ευπρεπή διαβίωση και ανεξαρτησία.

Στο πεδίο αυτό σημαντικός είναι ο ρόλος της οικογένειας. Στην Ελλάδα, οι οικογενειακοί δεσμοί παραμένουν ισχυροί. Ο παππούς και η γιαγιά εξακολουθούν να έχουν το ρόλο τους στην οικογένεια και το γεγονός αυτό αποτρέπει την απομόνωσή τους, τον κοινωνικό αποκλεισμό ή την περιθωριοποίησή τους. Σε πολλές περιπτώσεις, τα άτομα τρίτης ηλικίας διαμένουν με τα παιδιά τους και ενδιαφέρονται για την οικογένεια και τα μέλη της. Αυτή η κατάσταση δίνει ουσιαστικά την ευκαιρία επαφής και ανάπτυξης δεσμών ενότητας και αλληλεγγύης μεταξύ των γενεών. Εντούτοις, λόγω των ειδικών γεωπολιτικών χαρακτηριστικών της Ελλάδας, και συγκεκριμένα, στις απομονωμένες και μειονεκτούσες περιοχές όπου οι ηλικιωμένοι αποτελούν τον βασικό πληθυσμό, τα άτομα τρίτης ηλικίας αντιμετωπίζουν περαιτέρω προβλήματα στην περίθαλψη, αλλά και εν γένει στον κοινωνικό, οικονομικό τομέα²⁷.

Σε γενικές γραμμές τα τελευταία χρόνια, έχουν ληφθεί συγκεκριμένα μέτρα στο πεδίο αποτροπής του κοινωνικού αποκλεισμού. Οι δημοτικές και κοινοτικές αρχές έχουν αναλάβει την ευθύνη παροχής υπηρεσιών στο πεδίο της κοινωνικής πρόνοιας για τα άτομα τρίτης ηλικίας. Ειδικά Κέντρα, όπως τα ΚΑΠΗ (για ηλικιωμένους) ή προγράμματα, όπως η “Γραμμή Ανθρωπιάς” έχουν επαρκώς αναπτυχθεί και λειτουργούν επιτυχώς²⁸. Επιπλέον, έχουν ληφθεί μέτρα²⁹, προκειμένου να αυξηθεί το χαμηλό εισόδημα των ατόμων τρίτης ηλικίας και να ενισχυθεί η συμμετοχή τους στην δημόσια, κοινωνική και πολιτιστική ζωή. Εντούτοις, μεγαλύτερη ευαισθησία και ευελιξία απαιτείται, προκειμένου οι ηλικιωμένοι να συμμετέχουν ενεργότερα σε κάθε τομέα της ζωής τους.

ΠΗΓΕΣ:

- 1 Άρθρο 39 παρ.1 και 2 του ν.2910/01 (ΦΕΚ 91 Α' 2.5.01)
- 2 Άρθρο 39 παρ. 4 του ν. 2910/01, το οποίο τροποποιεί τον ν. 927/79. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η διάταξη δεν περιλαμβάνονταν στο νομοσχέδιο. Μετά τις παρεμβάσεις του Συνηγόρου του Πολίτη, της Εθνικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τις χρήσιμες παρατηρήσεις Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, η διάταξη προστέθηκε και τελικώς υιοθετήθηκε.
- 3 Δεν υπάρχουν διαθέσιμα επίσημα στοιχεία
- 4 Βλ. σχετικά Ετήσια Έκθεση 2001 του Συνηγόρου του Πολίτη, σελ. 123
- 5 Σημαντικός αριθμός αναφορών έχει περιέλθει στον Συνήγορο του Πολίτη, οι οποίες περιλαμβάνονται κάθε χρόνο σε σχετικό κεφάλαιο στις Ετήσιες Εκθέσεις του Θεσμού. Βλ. ενδεικτικά Ετήσια Έκθεση 1999, σελ. 76-77, Ετήσια Έκθεση 2001, σελ 120-121, καθώς και σχετικές με το θέμα εκθέσεις ΜΚΟ.
- 6 Η καθημερινή ειδησεογραφία επισμαίνει εμφαντικά την εθνική ταυτότητα των δραστών, ενδυναμώνοντας την εντύπωση περί αλβανικής εγκληματικότητας. «Δύο αλβανοί συνελήφθησαν για το φόνο συνταξιούχου» Ελευθεροτυπία 9.10.2000, «Επικίνδυνος αλβανός έπεσε στα χέρια της Ελληνικής Αστυνομίας», Βραδινή 12.10.2000, είναι μερικά από τα αναρίθμητα δημοσιεύματα αυτού του τύπου.
- 7 Βλ. σχετικές συστάσεις της ECRI, European Commission against Racism and Intolerance, Second Report on Greece, Strasbourg, 27 June 2000 (Doc. CRI, 2000, 32), σελ. 18
- 8 D. Hormonovitis, V. Sirinidou, D. Anagnostou, Balkan Neighbours, Newsletter 2000/10, Greece, Stereotypes of domestic minorities and neighbouring peoples in the greek press. April December 1999, σελ. 27-38
- 9 Βλ. σχετικά την παράλληλη έκθεση που κατέθεσε στην CERD η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
- 10 Βλ. Την Έκθεση της Ελληνικής Κυβέρνησης που υποβλήθηκε στην CERD σύμφωνα με το άρθρο 9 της Σύμβασης για την εξάλειψη των φυλετικών Διακρίσεων, Greece, UN CERD /C/363/Add.4/30.5.2000 σελ.6-9
- 11 Σύμφωνα με τα άρθρα 175 και 176 του Ποινικού Κώδικα.
- 12 Πρόκειται για την προσφυγή Σεριφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Βλ. σχετικά, Δικαιώματα του Ανθρώπου, τεύχος 8, 2000, σελ. 947-970
- 13 Τα ανωτέρω, καθώς και λεπτομέρειες σχετιζόμενες με τα εν εξελίξει εκπαιδευτικά προγράμματα περιλαμβάνονται στην Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα, σελ. 20-21
- 14 σχετικές περιπτώσεις μνημονεύονται σε εκθέσεις ΜΚΟ, καθώς και στην Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα, όπου μία ειδική παράγραφος επισμαίνει το ζήτημα και συνιστά στις ελληνικές αρχές τη διασφάλιση της ελευθερίας της έκφρασης των θιγόμενων προσώπων
- 15 Βλ. σχετική συλλογή κειμένων για τα δικαιώματα των Ρομά, του Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι στην ιστοσελίδα "greekhelsinki.gr"
- 16 αναφορά υπ. αριθμ. 8267/2000. Η υπόθεση περιλαμβάνεται και στην Ετήσια Έκθεση 2000, σελ 61
- 17 Απόφαση 510/17/15.5.2000
- 18 Βλ. σχετικές εξελίξεις " Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, Ειδικό Τεύχος 2002, Επισκόπηση Νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου επί ατομικών προσφυγών κατά της Ελλάδας, Εκδ. Σάκουλα, 2002, σελ 175 επ.
- 19 Εφημερίδα "Ελευθεροτυπία" 5.2.2002.

20 Για την πρακτική της αστυνομίας έναντι των ομοφυλόφιλων βλ. σχετικά άρθρα “ Η ποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας από την ΕΛ.ΑΣ α.”Αστυνομικοί του σεξ”, β.”Το αστυνομικό τερπνόν μετά του ωφελίμου»,<http://www.iospress.gr/ios2001/ios20010408a.html><http://www.iospress.gr/ios2001/ios20010408b.html>

21 Αναφορά υπ. αριθμ. 9292/99. Ετήσια Έκθεση 1999, σελ. 78

22 Βλ. σχετική κριτική ανάλυση, Δημήτρη Αγγελίδη «Η Ομοφυλοφιλία εκτός Πολιτικής» στην ιστοσελίδα: [www.greekhelsinki.gr /dikaomatika/01/themata/omofilofilia/02.html](http://www.greekhelsinki.gr/dikaomatika/01/themata/omofilofilia/02.html)

23 Βλ. σχετικά «Εκκλησία και Ομοφυλοφιλία» στον “Τύπο της Κυριακής” 18.8.02

24 Βλ. σχετικά, Κώστας Δαραής, “Τα άτομα με ειδικές ανάγκες στην κοινωνία” in <http://www.auth.gr/virtualschool/2.2-3/praxis/Daraisdisabilityinsociety.html>

25 Βλ. Σχετικές πρωτοβουλίες που έχει αναλάβει το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων σε <http://www.primeminister.gr/lq/page-09.html>

26 Γνώμη Πρωτοβουλίας με θέμα το δημογραφικό ζήτημα, Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδας , in <http://www.oke.gr/greek/gnomi49/html>

27 Ελπίδα Γαϊτανίδου «Ορεινές μειονεκτικές περιφέρειες: Προβλήματα και δυνατότητες» in www.lstoselides.gr

28 Σημαντικός αριθμός ηλικιωμένων κάνουν χρήση των υπηρεσιών αυτών

29 Βλ. ν. 2595/98 (ΦΕΚ 63/24.3.98, Α')